

1193 (1779) yılında telif edilmiştir (Kahire 1287, 1299). 2. *eş-Şerhu's-şagîr 'alâ Akrebi'l-mesâlik*. "Bâbü'l-cinâye" faslına kadar telif ettiği eseri talebesi Şeyh Mustafa el-Ukbâvî tamamlamıştır (Bulak 1281; Kahire 1282, 1326, 1972). 3. *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ Muhtaşarı Sîdî Halîl*. Mâlikî fıkhiyla ilgili olan bu eser Muhammed ed-Desûkî'nin hâşiyesiyle birlikte basılmıştır (Kahire 1303, 1310). 4. *el-Harîdetü'l-behiyye*. Akaid ile ilgili yetmiş bir beyitlik manzum bir eserdir (Kahire 1279; İskenderiye 1281). 5. *Şerh 'ale'l-'akîde*. Kutbüddin el-Bekrî'nin *Fevâ'idü'l-ferâ'id* adlı akaide dair eserinin şerhidir (Bulak 1314). 6. *Tuhtetü'l-ihvân fî 'ilmi'l-beyân* (Kahire, ts.). 7. *Hâşiye 'alâ Kışşatü'l-mî'râc*. Necmeddin el-Gazzî'nin mi'râc hadisesiyle ilgili eserinin hâşiyesidir. Gazzî'nin eserinin kenarında birçok defa basılmıştır (Bulak 1284; Kahire 1294, 1305). 8. *Tuhtetü'l-ihvân fî âdâbi ehlî'l-'irfân*. Tarikat âdâbiyla ilgili olan bu risâleyi Harîrîzâde *Tibyân*'da (II, vr. 7^b-19^b) ictibas etmiştir (Kahire 1281, 1332). 9. *Mevlidü'n-nebî*. İbrâhim el-Bâcûrî'nin esere yazdığı hâşiye ile birlikte yayımlanmıştır (Kahire 1304). 10. *Şevâriku'l-envâr*. Bazı salavat metinlerini ihtiva eden bu risâleyi de Harîrîzâde *Tibyân*'da (II, vr. 19^b-26^a) ictibas etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cebertî, *'Acâ'ibü'l-âşâr*, Bulak 1297, II, 147; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 6^b-26^a; *Tomar-Halvetiyye*, s. 87; Abdülhay el-Kettânî, *Fihri'sü'l-fehâris*, I, 393-394; Serkis, *Mu'cem*, I, 869-870; Brockelmann, *GAL*, II, 353; *Suppl.*, II, 470, 480; Abdülhalim Mahmûd, *Ebü'l-Berekât Sîdî Ahmed ed-Derdîr*, Kahire 1947; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, I, 340-341; *Hediyetü'l-'arîftin*, I, 181; Ziriklî, *et-A'âm*, I, 244; Abdürrezâk el-Baytâr, *Hilyetü'l-beşer fî târihi'l-çarnî's-şâliş 'aşer*, Dimaşk 1961, I, 172; Ahmed Alâeddin Abdülhamîd Da'ber, *Ebü'l-Berekât ed-Derdîr ve eşeruhâ fî'l-fîh* (yüksek lisans tezi, 1982), Kahire Câmîatü'l-Ezher; Ahmed Hanefî Nassâr el-Kûsî, "es-Seyyid Ahmed ed-Derdîr", *ME*, XLI/2 (1389/1969), s. 133-137.

AHMED ALÂEDDİN ABDÜLHAMİD DA'BER

DERDİRİYYE

(الدرديرية)

Halvetiyye tarikatının Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr'e (ö. 1201/1786)

nisbet edilen bir kolu.

Ahmed ed-Derdîr Şeyh Hifnî'ye intisap ederek ondan Halvetiyye tarikatı hırkasını giymiş, daha sonra şeyhinin halifesi sıfatıyla faaliyet göstermişti. Çevresinde toplanan çok sayıda mürid ve hali-

feleri ölümünden sonra Halvetiyye'nin Derdîriyye kolunu meydana getirmişlerdir. Döneminin önemli âlimlerinden sayılan Ahmed ed-Derdîr evrâd, ezkâr, salavat, ibadet, riyâzet ve mücahedeyle ağırlık veren bir tasavvuf anlayışına sahiptir. Tarikat, şeriat ve hakikati birbirine bağlar, nefsin halleri, nitelikleri ve dereceleri üzerinde durur. Harîrîzâde tarafından da *Tibyân*'da (II, vr. 7^b-19^b) ictibas edilen *Tuhtetü'l-ihvân* adlı eserinde tarikatın âdâb, erkân ve zikir usulünü ayrıntılı şekilde anlatmıştır. Ona göre şeyh, ihvan ve halk kesimlerinden her birinin uyması gereken kurallar farklıdır. Özellikle receb, şâban, zilhicce, şevval ve muharrem aylarında nafile oruç tutulur. Zikir istiğfarla başlar, salavatla devam eder. Zikir için gecenin son üçte biri, özellikle seher vakti tercih edilir. Zikir esnasında okunan duaların çoğu Kur'an ve hadislerden seçilmiştir. Ahmed ed-Derdîr *Şevâriku'l-envâr* (metni için bk. Harîrîzâde, II, vr. 19^b-26^a) adlı eserinde Gazzâlî, İbn Meşş, Ahmed el-Bede'î, İbrâhim ed-Desûkî, Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî gibi mutasavvıflardan derlediği salavat metinlerini aktardıktan sonra kendi tertibi olan salavat ibarelerini alfabetik olarak sıralar. Ahmed ed-Derdîr'in *Manzûmetü'd-Derdîr* diye meşhur olan *et-Teveccühü'l-esnâ bi-nazmi'l-esmâ'il-hüsnâ* (metni için bk. Harîrîzâde, II, vr. 26^a-27^b) adlı evradı Derdîriyye mensupları arasında çok okunur.

Sâviyye, Sibâiyye, Vefâiyye adlı üç şubeye ayrılan Derdîriyye tarikatı daha çok Mısır'da yaygınlık kazanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Derdîr, *Tuhtetü'l-ihvân fî âdâbi ehlî'l-'irfân*, Kahire 1332; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 6^b-27^b; *Tomar-Halvetiyye*, s. 87; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, I, 340-341; F. de Jong, *Turuq and Turuq-Linked*, Leiden 1978, s. 115-116, 122-124.

MUHAMMED EL-CELYEND

DERECE

(درجة)

İslâm'da çeşitli dünyevî ve uhrevî mertebeleri, mûsbet ilimlerde de bazı ölçüm birimlerini ifade eden terim.

Arapça bir kelime olan derece, "herhangi bir mertebeler düzenindeki ileri ve yukarı doğru giden menzilelerin her biri veya yüksek olanı" anlamına gelir; çoğulu derecât ve derecdir. Bu genel an-

lam çerçevesinde bir merdivenin her basamağına derece denildiği gibi bir yapının katları için de derecû'l-binâ tabiri kullanılır. Derece bugün genel olarak belirli bir seviyeden itibaren aşağı doğru giden basamak ve mertebeler için de kullanılmakla birlikte aslında kelime anlamının açıkça gösterdiği gibi yalnız yükseklik ifade eden kavramlar (+ dereceler) içindir ve kurallara uygun konuşulan Arapça ve Osmanlıca'da inen kavramları (- dereceler) ifade etmek üzere **dereke** (çoğulu **derekât**) kelimesi kullanılır. Meselâ, "Bu memlekette mîzânü'l-harâre yazın 40 dereceye kadar çıkar ve kışın 20 dereceye kadar iner" (*Kâmûs-ı Türkî*, s. 606); "Doğrusu münafıklar cehennemden en alt derekesindedirler" (en-Nisâ 4/145) ve "yalancı şahit derekesine düşmek" ifadeleri bu kullanıma örnek teşkil eder.

Derece tekil veya çoğul olarak Kur'an-ı Kerîm'in on sekiz âyetinde geçmekte ve hukukî, iktisadî, ilmî, ahlâkî, özellikle de uhrevî mertebeler farklılıklarına işaret etmektedir. Kadınların erkekler gibi hakları olduğu bildirilirken erkeklerin kadınlara göre bir derece üstünlük farkı taşıdıkları ifade edilir (el-Bakara 2/228). Bazı peygamberlerin belirli özellikleriyle diğerleri karşısında derece üstünlüğüne sahip buldukları (el-Bakara 2/253), birtakım faziletli amelleri işleyenlerin işlemeyenlere göre daha üstün derecede oldukları (en-Nisâ 4/95-96) ve mümin veya kâfir herkesin yaptığı işlere karşılık bir derece işgal ettiği (Âl-i İmrân 3/163; el-En'âm 6/132; el-Ahkâf 46/19) belirtilir. Kur'an'da, insanlar arasındaki çeşitli dünyevî ilişkilerde dinamizm sağlamak ve onları sınamak amacıyla gerek imkânlar gerekse fırsatlar hususunda belirlenen nisbî derece farklarına da işaret edilmekte, ancak bazı dünyevî üstünlüklere sahip olmanın Allah katında mutlak bir değer taşımadığı, asıl yüksek derecelerin âhirette olduğu belirtilmektedir (el-En'âm 6/165; el-İsrâ 17/21; ez-Zuhruf 43/32). Ayrıca Hz. Yûsuf'un şahsında ilmî derecelerin varlığına işaret olunurken, "Biz kimi dilersek onu derecelerle yükseltiriz; her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen biri bulunur" (Yûsuf 12/76) denilmektedir. Allah'ın ismi ve sıfatı olarak zikredilen "dereceleri yükselten" (refi'u'd-derecât) tabiri ise (el-Mü'min 40/15) "göklere birbiri üstüne kuran, meleklerin arşa ve göklere yükselmesini sağlayan, dünyada kullarına yüksek mertebeler veren ve müminlerin sevap de-

recelerini, cennetteki yerlerini yücelten" anlamlarına gelmektedir. Derece ve derecât kelimeleri gerek cennetteki makamlar gerekse amellerdeki üstünlük anlamıyla çok sayıda hadiste de geçmektedir (bk. Wensinck, *Mu'cem*, "drc" md.).

Derece İslâm geometri, astronomi (astroloji dahil) ve coğrafyasının başlıca terimlerinden biridir. Bu üç sahada da derece kavramı, bir dairenin 360 eşit parçaya bölünmesi sonucu bulunan yayların her birinin karşısına gelen açıyı ifade etmek üzere kullanılmıştır. Astronomide, âlemi kuşattığı düşünülen burçlar feleği (felekü'l-muhîr, felekü'l-burûc, dâiretü'l-burûc) adlı dairenin on ikiye bölünmesiyle 30'ar derecelik dilimler elde edilmiş ve bunların her birine burç adı verilmiştir. Burçlar, gökyüzündeki sabit mevkileri dolayısıyla gezegenlerin hareket ve konularının tespit için başvurulan nirengi noktalarıdır. Her derece altmışa bölünerek dakika, her dakika altmışa bölünerek saniye ve her saniye altmışa bölünerek sâlise birimleri elde edilmiştir. Bu bölümlenimin daha da ileri götürülüp râbia, hâmise şeklinde çok küçük yay ve açı birimlerinin ortaya konulmasından, müslüman astronomların hasas ölçümler yapma konusunda ne kadar gayret gösterdikleri açıkça anlaşılmaktadır. Eski astronomiye göre 360 derecelik bir alanı kapsayan felekü'l-muhîr'in merkezi arzdır ve bu feleğin hareketi arzın kuzey yarım küresinden doğudan batıya, güney yarım küresinden ise batıdan doğuya doğru görülür ve her iki yarım kürede de aynı anda ancak feleğin 180 derecelik kısmını işgal eden altı burcun hareketi izlenebilir. Çünkü ufuktan burçlara ait 1 derecelik yay doğduğunda onun karşısındaki 1 derecelik yay batmaktadır; yani o sırada burçlar feleğinin hareketi kuzeyde de güneyde de 1'er derecelik mesafe kâdardır. Böylece arzdaki bir gözlemciye göre burçlar feleği doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde rubu' denilen 90'ar derecelik dört çeyreğe bölünmüş olmaktadır. Arzın merkezinde hareketsiz durduğu, güneşin de diğer gezegenler gibi onun etrafında döndüğü kabul edilen bu sistemde güneş 360 derecelik daireyi 365 günde, 1 dereceyi ise bir gün, bir gecede katetmektedir (İhvân-ı Safâ, I, 115-116, 126). Böyle bir sistem içinde gök cisimlerinin felekü'l-muhîr'teki konumunu gösteren dereceye derecetü'l-kevkab, derecetü

takvîmî'l-kevkab ve derecetü tûli kevkab denilmektedir. Bir yıldızın ufukta doğduğu ve battığı esnada burçlar feleğindeki derecelerine de derecetü tûlî'l-kevkab ve derecetü gurûbî'l-kevkab, gün ortasında (nisfû'n-nehâr) bulunduğu dereceye ise derecetü memerrî'l-kevkab adı verilmektedir (Tehânevî, *Keşşâf*, "derece" md.).

Gök küresinin 1'er derecelik açı mesafeli 360 meridyenle 180 paralele bölünerek enlem (arz) ve boylamlardan (tûl) oluşan bir koordinant sisteminin elde edilmesi işlemi yerküreye de uygulanmıştır. Bu suretle enlem ve boylam dereceleri verilen bir coğrafî mevkiin yer haritası üzerinde belirlenmesi mümkün olmaktadır. Yine aynı esaslarla çeşitli mesafe, yükseklik ve zaman ölçümlerinde kullanılan usturlap da meridyen-paralel daireleriyle açı-derece kavramları esas alınarak hazırlanmış, gökyüzünün düzlem üzerinde tasvir edilen geometrik bir modelinden ibarettir. Böylece sonuçta derece kavramı içinde geometri, astronomi ve coğrafya alanları birleşmiş olmaktadır.

Derece kavramı, astroloji sahasında astronomideki matematik anlamını koruduğu gibi bir de özel nitelik kazanmıştır. Bu astrolojik niteliğe göre bir güne karşı gelen gök derecelerinden bazıları uğurlu ve aydınlık, bazıları ise uğursuz ve karanlıktır. Bundan dolayı kişinin doğduğu veya bir işe koyulacağı gün ile karşılığı olan derecenin özellikleri birlikte incelenir ve elde edilen bilgiler çerçevesinde geleceğe ait tahminlerde bulunulur.

Diğer disiplinler açısından, müsikide bir ses dizisindeki seslerden her birine derece-i savtiyye; eski eczacılıkta etkilere göre dört grupta toplanan ilaçların her kategorisine derece-i evvel, derece-i sâni... vd.; hurûf ilminde belli bir sonucu sihrî yollarla gerçekleştirmek için üzerinde işlem yapılan satırlardaki her harfe ve tasavvufta kulun veya sâlikin Cenâb-ı Hakk'a olan yakınlık mertebelerine de derece denilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-‘Arab, "drc" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "derece" md.; Lane, *Lexicon*, III, 867-870, 873-875; *Kâmûs-ı Türkî*, s. 605, 606; Wensinck, *Mu'cem*, "drc" md.; İhvân-ı Safâ, *Resâ'îl*, Beyrut 1376-77/1957, I, 115-116, 126; Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, s. 95; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 53, 80, 506; "Derece", *TA*, XIII, 96-97.

CENGİZ AYDIN

DEREK

(الدرك)

Satılan malda üçüncü bir şahsın hak iddia etmesi durumunda alıcının ödediği bedeli geri alabilmesinin garanti edilmesi anlamında kullanılan bir fıkıh terimi.

Derk veya derek sözlükte "yetiştirme, ulaşma, bir şeyin ulaşılabilen en derin noktası; sorumluluk, terettüp eden netice" anlamlarına gelir. Kelime Kur'an-ı Kerim'de bir yerde derk (en-Nisâ 4/145), başka bir yerde derek (Tâhâ 20/77) olmak üzere iki defa sözlük anlamında kullanılmıştır. Hadislerde de yine sözlük anlamında kullanıldığı görülmektedir (bk. Wensinck, *Mu'cem*, "drc" md.). İslâm hukukunda derek "damânü'd-derek" veya "el-kefâle bi'd-derek" şeklinde kullanılmış olup satılan malın satıcıya ait olması ve satıştan sonra mal üzerinde başkasının hak iddia etmesi durumunda satın alanın alacağını (semen) garanti etmek üzere üçüncü bir şahsın kefil olmasını ifade eder. Bu mânada bazan "damânü'l-uhde, damânü't-taarruz, damânü'l-istihkâk ve damânü'l-halâs" terimleri de kullanılmıştır. Ancak bu terimlerin bazı küçük anlam farklılıklarıyla kullanıldığı da görülmekte (Serahsî, XXX, 173; Kâsânî, VI, 9; İbn Kudâme, V, 77; İbnü'l-Hümâm, VII, 226) ve bu konuda tam bir terminoloji birliğine ulaşılmadığı anlaşılmaktadır.

Damânü'd-derek, Hanefîler dışındaki hukukçuların çoğunluğuna göre, satış akdinden önce mevcut bir sebeple istihkak talebine karşı alıcının ödemiş olduğu semeni tekeffül etmeyi ifade ettiği gibi satılan malın kusurlu veya noksan olması ve alıcı tarafından iade edilmesi durumunda alıcının satıcıdaki alacağını tekeffül etmeyi de ifade eder. Hanefîler'e göre ise damânü'd-derek, sadece satıştan önceki bir sebeple istihkak taleplerine karşı bir teminat ifade eder. Alıcının kendi iradesiyle akdi feshetmesi durumunda ödediği bedelin kendisine iadesini garanti etmez. Buna göre alıcı ayıp, şart ve rü'yet muhayerlikleri gibi bir sebeple akdi feshetmişse bedeli kefiliden talep edemez (Kâsânî, VI, 9).

Sınırları belli olmayan bir sorumluluğu üstlenmek yani meçhule kefil olmak İslâm hukukunda prensip olarak câiz değilse de hukukçuların çoğunluğu damânü'd-dereki câiz görmüşlerdir (Nevevî,